УДК [37.091.12.001.3-051:5]:[373.5.015.31:502/504]

ВЧИТЕЛЬ ПРИРОДНИЧИХ ДИСЦИПЛІН ЯК ОРГАНІЗАТОР ЕКОЛОГІЧНОЇ ОСВІТИ ШКОЛЯРІВ (90-ТІ РР. ХХ СТ. – ПОЧАТОК ХХІ СТ.)

Мінкіна Ю. В.

Стаття присвячена проблемі екологічної освіти та виховання школярів. На основі аналізу науково-педагогічних джерел розкрито особливості екологізації свідомості школярів у 90-ті рр. ХХ – на початку ХХІ ст. Особлива увага акцентується на ролі вчителя природничих дисциплін у екологічному вихованні молоді. Визначено та охарактеризовано методи та форми роботи викладачів з учнями у досліджуваний період. Автор публікації зосереджує увагу на необхідності взаємозв'язку шкільної та позашкільної роботи вчителів природничих дисциплін.
Ключові слова: екологічна освіта, роль вчителя, вчитель природничих дисциплін, форми екологічної освіти, природоохоронна робота.

Статья посвящена проблеме экологического образования и воспитания школьников. На основе анализа научно-педагогических источников раскрыты особенности экологизации сознания школьников в 90-е гг. ХХ – начале ХХІ века. Особое внимание акцентируется на роли учителя естественных дисциплин в экологическом воспитании молодежи. Определены и охарактеризованы методы и формы работы преподавателей с учениками в исследуемый период. Автор публикации сосредотачивает внимание на необходимости взаимосвязи школьной и внешкольной работы учителей естественных дисциплин.
Ключевые слова: экологическое образование, роль учителя, учитель естественных дисциплин, формы экологического образования, природоохранная работа.

The article addresses the problem of environmental education of schoolchildren. Based on the analysis of scientific pedagogical sources it reveals peculiarities of ecologization of schoolchildren's consciousness in the 1990s – the beginning of the 21st century. Special attention is paid to the role of a science teacher in the environmental education of youth. Teaching methods and forms of work with students during this period are characterized. The author of the article emphasizes the need to align in-school and out-of-school activities carried out by science teachers.
Key words: environmental education, role of the teacher, science teacher, forms of environmental education, nature conservation.

Постановка проблеми. Серед багатьох проблем, які нині гостро постали перед людством, значне місце посідає екологічна ситуація в світі. Її розв'язання залежить насамперед від рівня екологічної освіти, культури, виховання молоді та кожного громадянина країни. Важливим аспектом у вирішенні означеної проблеми є екологізація свідомості учнів на уроках з дисциплін природничого циклу та у позашкільній роботі. Сьогодні актуальним є питання відповідального ставлення викладачів до екологічної освіти і виховання підростаючого покоління. Провідна роль у цій справі належить вчителям природничих дисциплін.

Аналіз досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Багатьма науковцями, зокрема такими, як І. Костицька В. Скупна, Н. Фокіна, розглядалась проблема історичного розвитку екологічної освіти школярів. Також науковці намагались розглядати проблеми екологічного виховання школярів відповідно до вікових особливостей: дітей дошкільного віку (М. Кот, Л. Іщенко, М. Роганова та ін.), молодших школярів (Т. Машарова, Д. Мельник, І. Павленко, О. Плешаков, Н. Пустовіт та ін.), учнів середньої (О. Король, А. Марина, Г. Марочко та ін.) та старшої школи (О. Головко, О. Лабенок, Г. Панченко, І. Пономарьова, І. Суровегіна та ін.). У процесі екологічної освіти особливу увагу науковці приділяли предметам природничого циклу. Це стало предметом уваги таких вчених, як Н. Вадзюк, М. Гриньова, Г. Мегалінська, В. Стрельцова, Д. Трайтак, А. Волкова, Т. Литвинова, М. Откаленко, О. Плахотнік, А. Сиротенко та ін. Науково-методичні питання екологічної освіти і виховання школярів та студентів розроблялися у сучасних дисертаційних

педагогічних дослідженнях В. Скутіної, М. Сонової М. Бойцева, Н. Гнилуша, Г. Тарасенко та ін.

Формування цілей статті (постановка завдання). Вектор нашого дослідження звернений на кінець XX ст. **–** початок XXI ст., оскільки саме у досліджуваний період в умовах розвитку науково-технічного прогресу значно ускладнились взаємовідносини суспільства з природою. Мета статті полягає у тому, щоб висвітлити роль вчителя природничих дисциплін як організатора екологічного виховання школярів у вітчизняній освітній практиці 90-х рр. XX – початку XXI ст.

Виклад основного матеріалу. Першочерговим завданням екологічної освіти є запобігання екологічної кризи. Розгляд розв'язання екологічної проблеми поряд з традиційними, соціальними аспектами потребує біологічного, географічного та хімічного підходу. Ідея цілісного навколишнього світу, різнобічні характеристики цієї цілісності повинні проходити крізь зміст усіх навчальних програм. Особливо це стосується фундаментальних природознавчих програм [3, с. 47].

Верхня межа досліджуваного періоду, у контексті зазначеної проблеми, характеризується значущою подією, яка відбулась у 1991 р.: прийняттям Закону "Про освіту", в якому наголошується про необхідність екологічного виховання молоді. Не менш значущий документ, який регламентує питання екологічної освіти, набирає чинності у 2001 р. Це рішення Колегії Міністерства освіти і науки України № 13/6-19 від 20.12.2001 р. "Про концепцію екологічної освіти в Україні". Саме ці регламентуючі документи зумовили рамки обраного дослідження. Вони були складені з урахуванням сучасного стану і перспектив розвитку суспільного знання, спрямовані на перебудову змісту освіти й виховання відповідно до вимог часу. Також для розуміння глобальної значущості екологічного виховання молоді та оптимізації стосунків людини з природою важливу роль відігравали численні міжнародні наради і симпозіуми, рішення яких лягло в основу стратегії дій з освіти та підготовки педагогічних кадрів у галузі навколишнього середовища на 90-ті рр. [2, с. 84].

Педагог як уособлення сумління суспільства виконує роль просвітителя нації. Завдяки своїй досвідченості він має змогу аргументовано показувати негативні наслідки нерозумного, часом злочинного втручання людини у природу. Екологічне виховання учнів відбувалось на кожній з дисциплін, що вивчається під час навчального процесу, але найперше місце серед усіх предметів належало: біології, хімії, географії та сільськогосподарській праці. Екологічне виховання школярів було першочерговим завданням вчителя природничих дисциплін за умов, коли максимально використовуються можливості дисципліни, що викладається з урахуванням місцевого екологічного стану. Саме шкільна екологічна освіта підростаючого покоління має формувати принципово нове ставлення людини до навколишнього середовища. У досліджуваний період екологічна освіта розуміється як невід'ємний компонент усього змісту шкільної освіти та як дійовий фактор її принципової перебудови в умовах екологічної кризи [1, с. 55].

Протягом довгих років загальноосвітня підготовка школярів була спрямована на відсторонення людини від світу природи, що обумовлене виключно лише привласненням його багатства. На початку 90-х рр. XX ст. здійснюється переорієнтування на гармонійне входження у світ природи, розуміння природи як універсальної цінності для життя людини. Поняття "екологічна освіта" науковці-педагоги того часу трактують як процес засвоєння цінностей і понять, спрямованих на формування вмінь і відносин, необхідних для розуміння і оцінки взаємозв'язків між людьми, їхньою культурою і навколишнім природним середовищем [1, с. 56].

Головною метою педагогів природничих дисциплін під час їх викладання було формування поняття екологічної освіти, розвиток у школярів умінь, необхідних для приймання екологічно відповідальних рішень і засвоєння відповідних правил поведінки у навколишньому середовищі. Основна мета екологічної освіти в школі втілювалась у вигляді формування в учнів культури поведінки у навколишньому середовищі та відповідальності перед суспільством. Професійний підхід до екологічної освіти у школі надавав змогу максимально використовувати потенціал навчальних дисциплін природничого циклу у розкритті проблем навколишнього середовища відповідно до їх логіки і структури і забезпечував взаємозв'язок усіх елементів змісту навчання в школі [4, с. 83–85].

У цілому викладач на предметах природознавчого циклу намагався сформувати знання про закони природи й уміння використовувати їх в інтересах людини, ознайомлював зі структурою, енергетикою і функціями біосфери, різними формами життя, розкривав їх взаємозв'язок і взаємозалежність, пояснював порушення природної рівноваги і погіршення якісних параметрів навколишнього середовища під впливом людської діяльності. Предмети природничого циклу покликані забезпечити розуміння учнями механізмів, які відбуваються у навколишньому середовищі, та вказати межі критичних навантажень на природу, за якими починаються процеси руйнування [9, с. 24–25].

Ефективне засвоєння учнями знань, умінь та екологічних ціннісних орієнтацій у процесі навчання набувають великого значення у досліджуваному періоді. З огляду на це поряд з традиційними методами і засобами навчання педагоги-природознавці почали активно використовувати і такі, що стимулюють пошукову діяльність, розвивають критичне мислення. Починається активне використовування такого дидактичного матеріалу, як кіно, діафільми, слайди, інформаційні картки, наочні посібники, спеціальна література. Всі ці матеріали зосереджені на раціональних аспектах пізнання навколишнього середовища. Також особливого значення педагоги надавали формуванню у підлітків позитивних мотивів задоволення потреб, зокрема, у самореалізації, соціальній активності у навколишньому середовищі. Набули поширення такі форми позакласної роботи з екологічної освіти учнів, як екскурсії, вікторини, практична діяльність з благоустрою території тощо. На відміну від навчальних занять позакласна робота організовується і проводиться на добровільних засадах. У цьому полягає її особливість. Завдання вчителя – залучити до позакласної роботи всіх без винятку учнів. Екологічна освіта дітей у процесі позакласної роботи з природничого циклу дисциплін є копіткою справою і вимагає у вчителя великих педагогічних зусиль, умінь і навичок. На чолі з викладачами-природознавцями школярі Тернопільської, Херсонської, Харківської, Чернігівської, Миколаївської, Одеської областей стали дбайливими охоронцями природи. У часи позашкільної роботи викладачами природничих дисциплін проявлялась творча ініціатива й активність, широко розвивались традиційні та започатковуючі нові форми природоохоронної роботи та екологічного виховання [6, с. 14].

Значна увага приділялась роботі вчителів-природознавців з учнями у позакласній роботі з метою екологічного виховання. Педагогами того часу активно створювались екологічні гуртки, проводились екскурсії, організовувалась та проводилась робота із залучення учнів у районні та міські станції юних натуралістів. Вчителі природничих дисциплін намагались якомога більше залучити школярів до центрів позашкільного виховання, робота яких була спрямована на екологічне виховання молоді. Цікавими, багатогранними формами екологічної освіти і природоохоронної роботи, з елементами глибокого дослідження, виявилися екологічні екскурсії, які організовувалися педагогічними колективами шкіл спільно з СЮН. Мета цих заходів, насамперед, глибинне дослідження навколишнього середовища, вивчення тваринного і рослинного світу та охорона навколишнього середовища. Відповідно до наказів управління народної освіти вчитель призначався командиром загону, науковим консультантом та керівником природоохоронного гуртка [7, с. 13].

Треба зазначити, що ефективна робота вчителів з природоохоронної діяльності та екологічного виховання була б неможлива без чіткої методичної допомоги, яка надавалась у вигляді інструкційно-методичних рекомендацій, програм, буклетів, брошур, що висвітлювали передовий досвід. Видавалися навчальні програми для учнів молодшого, середнього та старшого шкільного віку, методичні листи "Натуралістична і природоохоронна робота в школі та позашкільній установі", "Природоохоронна робота в школі" тощо. Усі ці заходи насамперед були покликані активізувати на місцях екологічне виховання, природоохоронні дії, розвивати передовий досвід, апробувати нові програми позашкільної роботи з учнями. Вважалось, що після апробації програм, відповідно до опрацювання і впровадження в шкільну діяльність, можна буде значно поліпшити екологічне виховання в школах та на уроках природничого напрямку. Стійку систему екологічної освіти і виховання юнацтва створили, об'єднавши зусилля, педагогічні колективи шкіл та члени юнацьких секцій. Важелем, що приводить у дію всю систему екологічного виховання школярів у країні, стала діяльність педагогічної і методичної рад. У розгляді поставленої проблеми

суттєве значення має методологічний принцип, який розкриває практичну діяльність учнів у довкіллі як провідну у взаємозв'язку з навколишнім середовищем. У розрізі досліджуваного періоду стає зрозуміло, що вчителі природничих дисциплін вважали за пріоритетну роль практичних форм діяльності школярів у формуванні відповідального ставлення до природи [8, с. 85].

Сформований у молодшому шкільному віці інтерес до навколишнього середовища у підлітковому збагачується мотивами відповідального ставлення до природи, яке виробляється не тільки на уроках природничого циклу, а й у практичній природоохоронній роботі, яка відбувається за допомогою викладача природничих дисциплін. У цей період вчителі-природознавці розповідали учням про екологічний стан в місцях проживання, надавали конкретні завдання, які необхідно розв'язати, аби поліпшити його. Так, вчителі з учнями вивчали стан природного середовища за допомогою створення екологічних карт району, на яких позначались екологічно чисті ділянки, утворювались на цих територіях мікрозаказники та мікрозаповідники. З цією метою досліджувались території навколо своїх населених пунктів, здійснювались науково-пізнавальні експедиції [5, с. 99].

На початку XXI ст. освіта в галузі навколишнього середовища почала розглядатися як безперервний процес, який охоплює всі вікові, соціальні та професійні групи населення. Проте центральною ланкою продовжує залишатися школа, оскільки саме в шкільні роки найінтенсивніше формується особистість. Зокрема, велика кількість науковців та викладачів зазначали, що екологічна освіта – творчий процес, безпосередньо пов'язаний з розвитком, самоствердженням та самовираженням особистості, який відбувається безпосередньо за допомогою фахівця з природничих дисциплін. Наголошувалось на тому, що для ефективного втілення в життя ідеї екологічної освіти та виховання молоді потрібні викладачі нового типу, які досконало володіють екологічними знаннями та мають сформовану екологічну свідомість. На початку XXI ст. розвиток екологічної культури викладача, зокрема природничих дисциплін, стає пріоритетним у процесі навчання у вищих педагогічних навчальних закладах та закладах післядипломної освіти [7, с. 10].

Висновок. Розглядаючи аспект окресленої проблеми, можна дійти висновку, що взаємозв'язок шкільної (формальної) та позашкільної (неформальної) системи екологічної освіти та екологічного виховання юнацтва забезпечує сприятливі умови формування різнобічної особистості та її поглядів на екологію. Також необхідно звернути увагу на створення ефективної системи комплексного збагачення школярів знаннями з природоохоронного напрямку, формування у молодого покоління відповідального ставлення до навколишнього середовища в усіх видах і формах навчальної та суспільно корисної діяльності, що було реалізовано за умов активної участі вчителів, зокрема природничих дисциплін.

Література

1. Гнилуша Н. В. Неперервна екологічна освіта / Н. В. Гнилуша // Рідна школа. – 1998. – № 4. – С. 55–56.

2. Коденко Є. М. За покликом душі / Є. М. Коденко // Рідна школа. – 1991. – № 5. – С. 73–76.

3. Коновалова О. В. Из опыта экологического воспитания детей и подростков / О. В. Коновалова // Педагогика. – 2008. – № 6. – С. 47–55.

4. Манорик Л. П. Екологічному вихованню – струнку структуру / Л. П. Манорик // Рідна школа. – 1990. – № 8. – С. 83–85.

5. Проблеми екологічної освіти та виховання : зб. наук. праць / наук. ред. В. М. Бровдій. – К. : Київський пед. ін.-т ім. О. М. Горького, 1989. – 156 с.

6. Пустовіт Н. В. Екологічна освіта учнів у позашкільному закладі / Н. В. Пустовіт // Рідна школа. – 2001. – № 5. – С. 13–15.

7. Пустовіт Н. В. Організаційно-педагогічна структура гурткової роботи з екології в позашкільних закладах / Н. В. Пустовіт // Рідна школа. – 2002. – № 9. – С. 9–14.

8. Червонецький В. В. Екологічна освіта у розвинених країнах заходу / В. В. Черновецький // Рідна школа. – 1992. – № 2. – С. 84–88.

9. Ясінська Н. Екологічна культура і освіта / Н. Ясінська // Рідна школа. – 2001. – № 8. – С. 24–25.